

**הוצאת
אוניברסיטת
אריאל בשומרון**

במעבה ההר

כתב עת חצי־שנתי

לארכיאולוגיה והיסטוריה של אזור ההר
ולחקר חללים תת־קרקעיים

גיליון 14 / מספר 1 / אביב 2025 (תשפ"ה)

עורכים

אהרן טבגר | זהר עמר

עורך משנה

עמיחי שוורץ

חברי המערכת

פרופ' יואל אליצור	האוניברסיטה העברית; מכללת הרצוג; מכללת ירושלים
פרופ' אסתר אשל	אוניברסיטת בר־אילן
ד"ר אייל ברוך	אוניברסיטת בר־אילן
פרופ' עמוס פרומקין	המרכז לחקר מערות, האוניברסיטה העברית בירושלים
פרופ' יצחק שי	אוניברסיטת אריאל בשומרון

במעבה ההר

כתב עת אקדמי שפיט, המתפרסם באופן קבוע פעמיים בשנה

החוג ללימודי א"י וארכיאולוגיה

אוניברסיטת אריאל בשומרון

אתר כתב העת: <https://www.ariel.ac.il/wp/ihd>

דוא"ל: ihd@ariel.ac.il

כל הזכויות שמורות, תשפ"ה - 2025

להוצאת אוניברסיטת אריאל בשומרון, ליחידת קמ"ט ארכיאולוגיה במנהל האזרחי ולמדרשת הרי גופנא

קריית המדע 3, אוניברסיטת אריאל בשומרון

חנות ההוצאה לאור: <https://store2.ariel.ac.il/books.html>

דוא"ל: publishing@ariel.ac.il

מסת"ב 978-965-91808-0-6

ISSN 2521-9456 (print), 2706-7572 (online)

תמונת השער: חורבת בלטה במרכז פרסת נחל שילה, מצפון לבית־אריה (צילום: ש' כהן)

תוכן העניינים

אהרן טבגר וזהר עמר

דבר העורכים

1	זאב ספראי
	לזכרו של יגאל טפר, 1937-2024

חלק עברי

9	יאיר אלמקייס
	מים כמשאב אסטרטגי במרחב מערב השומרון: המקרה הייחודי של חורבת דיר סמען

33	גרשון בר כוכבא וזהר עמר
	ביצי היענים שבמערת המכפלה

59	אחיה כהן־תבור ועמוס פרומקין
	מערת רשב"י בפקיעין: ממצאים ומשמעות היסטורית

77	דויד גורביץ'
	תרומת תיקי קונרד שיק שבארכיון הקרן הבריטית לחקר ארץ ישראל (PEF) לחקר הארכיאולוגיה של ירושלים

97	יורם אלמכיאס
	עדויות עבריות באבן ממערת צדקיהו ומשמעותן

125	תקציר בעברית של מאמר החלק הלועזי
-----	----------------------------------

חלק לועזי

11*	שי בר
	ההרס באתר אל־עונוק מתקופת הברזל 1

21*	תקצירים באנגלית של מאמרי החלק העברי
-----	-------------------------------------

לזכרו של יגאל טפר 2024-1937

זאב ספראי

יגאל טפר, בנם של יעקב ולאה טפר, נולד בקיבוץ יגור בשנת 1937. שנים אחדות קודם לידתו עברו הוריו ושלושת אחיו לקבוצת יגור, אולם בחלוף כמה שנים ההורים נפרדו, האב עזב את המשפחה והקיבוץ, והקשר עימו נותק לשנים רבות. האם לאה התגייסה לצבא הבריטי, וילדיה נשארו בקיבוץ במסגרת החינוך המשותף. האח הבכור, אריה טפר (עמית), למד בשנה הראשונה במקוה ישראל, ואילו יתר האחים התחנכו במסגרת הקיבוצית עד תום המלחמה. לאחר המלחמה התגייס אריה לפלמ"ח, ולימים הפך לאחד מסיירי המהוללים. הוא הצטיין במעשי גבורה והרשים בפיקוד, והשתחרר בדרגת סגן אלוף. האח השני, מאיר, נפל במלחמת השחרור בקרב נבי סמואל, ועולמה של האם חרב עליה.

שנים רבות לאחר מכן, כאשר פגשתי את יגאל ונפתחו הלבבות, שמעתי על ילד שהיה פרח בר וגדל בקיבוץ מעצמו. הוא לא השתלב בלימודים בבתי הספר, ולא הרבה לספר כיצד עברו עליו שנות ילדותו. הקיבוץ כמובן העניק מסגרת עוטפת, אך בזיכרוננו של יגאל נצרכה תקופה זו כתקופה של בדידות. יגאל גדל לבד ובחר ללמוד מה שרצה. הוא קרא הרבה אך לא את מה שקראו בבית הספר. בבגרותו התגייס לצבא ושימש מדריך בגדנ"ע, ולאחר מכן במשך שנים ארוכות עבד וריכז את המדור לידיעת הארץ של התנועה הקיבוצית. לשם הביא את מסירותו ומיומנותו בהדרכה. יגאל, כמקובל אז בתנועה הקיבוצית, גם הדריך בתנועת הנוער העובד והלומד. אז, רכוב על אופנוע, בעל כוח שכנוע רב, פגש ביונה מקיבוץ דפנה. הזוג התחתן, הם השתלבו בקיבוץ יגור ונולדו להם ארבעה ילדים (נמרוד, יותם, מיכל ועפרה). יונה הייתה גננת, מורה, מנהלת בית הספר, ולימים הפכה לסופרת ילדים מפורסמת.

יגאל החל את עבודתו בקיבוץ במרעה, שם ככל הנראה למד את שפת הטבע שהפכה לחלק בלתי נפרד ממנו. במהלך השנים עבד יגאל גם במשתלה וברפת, הרחיב את ידיעותיו בתחומי החקלאות, ואף שימש "אקונום" (משרה קיבוצית שמשמעה ניהול המטבח וענף ההסעדה בקיבוץ).

במהלך שנות השבעים המוקדמות הגיע תורו ללמוד. יגאל, שהיה נעדר כל תעודה לימודית, בחר שלא להיכנס למסלול פורמלי, אלא ללמוד כשומע חופשי. מסגרת של לימודים מסודרים, השתתפות בבחינות ושאר מטלות, לא דיברו אל ליבו. הוא שמע קורסים רבים, אבל בעיקר היה אוטודידקט. הוא קרא הרבה וקפץ עד מהרה לשלב היצירה. הוא יצר קשרים חמים עם מוריו, הרבה לשאול ולאתגר אותם, האזין לדבריהם בקפידה, ולא היסס להביע את דעתו המלומדת. פעילותו המחקרית העצמאית של יגאל החלה מעל דפי "יומן יגור". משנת 1972 ועד 2006 פרסם רשימות חצי מדעיות על תולדות הקיבוץ וסביבתו, החל באירועים היסטוריים כמו תולדות האזור, רצח "השלושה" וראשית המרד הערבי בשנים 1936-1939, וכלה באתרים נבחרים באזור כמו "ההר הקירח" או מערות נחל יגור. חלק מהמאמרים היו בעלי אופי אינפורמטיבי, וחלקם כללו ניתוח מעמיק. כזה למשל הוא המאמר על רצח השלושה, שאחיו אריה השתתף בכתיבתו. המאמר כלל ניתוח של צורת ההתארגנות של הכנופיות הערביות האנטי-יהודיות בעת "המרד הערבי". את הרשימות המקומיות כתב בד בבד לעבודתו המחקרית, וכתיבתו נבעה מהתעניינות אישית, אך גם מתוך תפיסה רעיונית בדבר הצורך להנגיש את המידע לציבור הרחב. חלק קטן ממאמרים בסגנון הזה התפרסם גם מעל במות ארצות, כגון "טבע וארץ" ו"מבפנים" (טפר 1979; 1981; 1983; אבו רוכן וטפר 1983). כל המאמרים הללו רוכזו בספר שיצא לכבוד יובל השבעים של יגאל (טפר 2007).

כלי המחקר העיקרי של יגאל היה הסקר הארכיאולוגי. יגאל פרח בעבודת הסקר - היו לו חושים של חייט טרף ש"הריחה" את הקירות מרחוק. בתחילה השתלב בסקרים שניהלו חוקרים אחרים, ועם השנים הפך לסוקר עצמאי. אני הכרתי את יגאל בשנת 1972, בסמינר של שמעון אפלכאום. שם למדנו שלושה קיבוצניקים: שמעון דר ממעברות, אנוכי ויגאל. יחדיו הצטרפנו לסקר שניהל דר בשומרון בהשראת הסמינר של אפלכאום על "ארכיאולוגיה כפרית". בסקר זה עוצבה דרכו המדעית של כל אחד מאיתנו.

יגאל היה איש שדה בכל רמ"ח איבריו. הוא ידע את שפת השטח, הבחין בכל קיר, בכל תופעה יוצאת דופן, בכל התערבות אנושית. גם אחיו הבכור, אריה, הצטרף אלינו לא פעם. ראיתי שם כיצד שפת השטח היא שפת אם לשני האחים, והיכרותם עם השטח הייתה היכרות אינטימית ממש. יגאל היה מתבונן בשטח ויודע להצביע מייד היכן צפויה להיות הדרך, היכן נבנתה החורבה או האתר הקדום, אם הקו חצוב בחציבה טבעית או לא, אם הקיר בנוי כהלכה או שהוא רק מפולת, וכן הלאה.

אחד ההישגים המדעיים של סקר השומרון היה גילויה של תופעת הדרכים הקדומות. אלו הפכו לפרקים בעבודות הדוקטור שלי (ספראי 1978) ושל דר (1981), כל אחד בתחום התמחותו. בדרך כלל יגאל היה זה שמצא את הדרך, ניחש בהצלחה היכן היא נמשכת ולהיכן

היא מגיעה. יגאל שכלל את שיטת הבדיקה של הדרכים, ידע לאתר קירות תמך ושאריות תשתית, ותרומתו למחקר הייתה אדירה. באותו סקר גם התגבשה בתודעתנו תופעת המגדלים בשומרון, אשר לה הוקדשו מאמרים רבים.

יגאל היה המודד של החוליה. הוא "גייס" לעצמו שולחנית פשוטה, שתשמש מכשיר מדידה (פרימיטיבי למדי במונחי ימינו), ועימה מדדנו את המגדלים והחורבות שמצאנו. ברוח זו בחרנו לבצע עבודה שיטתית באוס-ריחן שבמערב השומרון. זו הפעם הראשונה שנמדדה עיירה שלמה (36 דונם) ששרידיה ניצבו לגובה שני מטרים, בנויה אבני ענק מרשימות ביותר. יגאל לא היה רק המודד, הוא גם היה זה שראה את התמונה הכוללת של המבנה. הוא הבין כיצד לחבר את קטעי הקירות למכלול אחד הגיוני. עבודה זו שימשה עבורנו דגם ליישוב כפרי גדול מהתקופה הרומית. היא פורסמה בספר, בשם של שלושת השותפים (דר ואחרים 1986). יחד עם דר הוא סקר אתרים בחרמון והכין כמה תוכניות של כפרים באזור. עם אדם זרטל ויובל שחר הוא סקר את מערכת המצור סביב חורבת חמאם, אותה זיהו הסוקרים כנרבתא הקדומה. לאחר מכן הצטרף למחקרים אחרים, כגון סקר הכביש הרומי מלוד לירושלים וחפירות וסקרים נוספים. יחד עם שחר פרסם יגאל סקר מדויק של הכפר הגדול ארבל (טפר ושחר 1991) ועוד שורה ארוכה של מחקרים. העבודה על היישוב בבית שערים נעשתה עם בנו יותם. בספר תואר היישוב לצד מערכות הקבורה וניתוח שרידיו, כולל מאמרים שנכתבו בידי שלל חוקרים. במרכז הספר ניתוח של המחברים הכולל סקר מדויק בפרסומי חפירות העבר באתר, בארכיונים ובעיקר בסקירת שרידי המבנים בשטח שלא זכו לתיעוד מדעי מלא (טפר וטפר 2004).

יכולותיו המיוחדות של יגאל באו לידי ביטוי גם במחקר אחר (שגם אותו ביצע עם בנו יותם), שעסק בתופעת אתרי המעלות המדורגים, סוג מיוחד של דרכים, משוכללות יותר מהדרכים הכפריות הרגילות שהכרנו בשומרון ובאזורים אחרים, אך משוכללות פחות מהכבישים הרומיים (טפר וטפר 2013). יגאל, שהכיר היטב את שתי התופעות (דרכים כפריות וכבישים), הבחין ברמת ביניים זו. שני השותפים סקרו ושרטטו כמה מהדרכים הללו והציעו להם פרשנות חדשה. להערכתם דרכים אלו נסללו על ידי הרשות המרכזית היהודית לטובת עלייה לרגל לירושלים. הפרשנות שהציעו ייחודית וחדשנית, ולתופעה הארכיאולוגית הזאת חשיבות רבה, גם אם הפרשנות שהעניקו לה לא התקבלה תמיד.

תרומתו הגדולה לא תמיד זכתה להוקרה פומבית, אך עד מהרה הפך לחוקר עצמאי. הוא עדיין ביצע מדידות לסקרים אחרים, והוא עומד מאחורי חלק מהתוכניות שפרסמתי אני, אך עיקר פעולתו הייתה המחקר העצמאי. את הפעילות המחקרית העצמאית החל מאוחר יחסית, בגיל 45 בערך. את עבודתו המדעית הראשונה ניתן למצוא במאמרים שכתב על שיטות

השקאה בדרום סיני (טפר 1982ב), ובעיקר במאמרים על מערות מסתור ומתקני הקולומבריה. שתי התופעות כרוכות זו בזו, שכן בחלק ממתקני הקולומבריה נחצבו מחילות מסתור, ולדעת יגאל זה קרה רק לאחר שמערות הקולומבריה יצאו משימוש פעיל.

אינני יודע מי הראשון שגילה את תופעת התרבות התת-קרקעית בכלל ואת מערכות המסתור בפרט. תיאורים ספורים מצויים בתוך דוחות החפירה של ראשית הארכיאולוגיה הארץ-ישראלית, כגון עזקה ותל גדור, אבל תת-הקרקע לא היה חלק מהעולם הארכיאולוגי והחופרים לא הבחינו שזו תופעה כוללת. בסקרים ארכיאולוגיים המערות לא נבדקו באופן שיטתי. פה ושם הבחינו בתופעות תת-קרקעיות – בחפירות מרישה למשל גילו החופרים בתל את מערת הקולומבריום הגדולה, אך לא את העושר האדיר של המתקנים התת-קרקעיים שבה. בשנות השמונים הראשונות חזר עמוס קלונר לעסוק במתקני הקולומבריה הגדולים, אך בתחילה לא הכיר בהיותה תופעה אזורית נרחבת, ובשלב הראשון גם לא גילה את מחילות המסתור. קשה להאמין אבל עד סוף שנות השבעים תופעת התת-קרקע לא הוצפה על פני השטח. יגאל עצמו זקף את התגלית הראשונה בתקופה החדשה לזכותו של דוד אלון, בשנת 1978.

בשנת 1979 הצטרף יגאל לחבורת ה"זוחלים", שכל אחד מהם פעל לבד ומדי פעם עבדו בשיתוף פעולה, והפך לאחד הבולטים והפוריים בה. כבר בשנת 1982 פרסם מאמר ראשון על תופעת מחילות המסתור ממבט כולל, כתופעה היסטורית נרחבת בעלת מאפיינים ארכיאולוגיים (טפר 1982א). מאז פרסם ללא הרף מערות חדשות שגילה במחקרים משותפים, רבים מהם עם יובל שחר. הוא גם היה מהראשונים שידעו להציג שרטוטים תלת-ממדיים של המערות, דבר שהפך עד מהרה לשגרת כתיבה. יחד עם קלונר ערך ספר שכינס הרבה מהמערות והציע מבט רחב על התופעה (קלונר וטפר 1987). מאז הפכו התרבות התת-קרקעית בכלל ומחילות המסתור בפרט לחלק מהמחקר הארכיאולוגי. סגולותיו של יגאל כסוקר באו לביטוי גם מתחת לקרקע, בראש ובראשונה בסקרנותו הבלתי נלאית, בחריצותו ובחדות הבחנתו בכל פרט. כל קמט קרקע וכל שריד על פני השטח הוביל למציאת עוד מערה, ועוד אחת ועוד אחת. יגאל תפס את התופעה בכללה, קישר בין הממצא שמתחת לאדמה לבין שרידי היישוב שמעל פני האדמה. כמה עבודות כאלה ביצענו יחדיו, ורבות אחרות ביצע לבד או עם שותפים אחרים. בשנת 1984 פורסם מאמרו הפופולרי על מתקני הקולומבריה (טפר 1984). על תגליותיו אלו הרצה בכנס מדעי של יד יצחק בן-צבי, "אדם ואדמה בארץ ישראל הקדומה", שהתקיים באותה שנה (טפר 1986). המאמר על גידול היונים, כמו המאמר על האורות התת-קרקעיות (טפר 1997), הם שתי דוגמאות מרשימות ביותר לשיטת המחקר של יגאל. מחקרו מבוסס על עבודת שטח מרובה מאוד של סקר תת-קרקעי (שרובה לא יצא עדיין בדפוס), לצד שימוש רב בספרות מחקר ובממצא האתנר-ארכיאולוגי. בסופו של תהליך הוגשה לקורא תמונה רחבה וכוללת של הענף החקלאי.

כמו כן, יגאל עסק בסקרים מעל לפני השטח, אבחן מתקנים והציע פרשנויות משלו למתקנים. כך מאמרו המשותף עם בנו יותם שעסק במתקני עיבוד החרדל, שכדרכו הפך למאמר מקיף על ענף חקלאי בלתי ידוע של גידול החרדל בארץ (טפר וטפר 2009). במאמר הוצעה פרשנות למתקנים הנראים ממבט ראשון כמו גיתות "רגילות", אך יגאל ויותם זיהו מרכיבים ייחודיים לקבוצה מסוימת של מתקנים. כדרכו לווה המאמר בניצול מקורות חז"ל ובשפע של מידע על ממצא דומה מארצות אחרות ומתקופות שונות.

את כל העבודה המדעית הזאת ביצע יגאל ללא תקציבי מחקר אקדמיים ולצד עבודתו בקיבוץ כאחראי משתלה, אקונום ועוד. קיבוץ יגור השכיל במהלך השנים לממן את עבודתו השדה של יגאל ולסייע לה, ועל כך ידע יגאל להכיר לו תודה.

יגאל טפר ז"ל (צילום: י' טפר)

פעילות ענפה נוספת של יגאל הייתה עריכת קבצים. בתחילה ערך לקטים של מחקרים שהוציא המדור לידיעת הארץ בתנועה הקיבוצית (למשל טפר ושחר 1983; אפלכאום ואחרים 1984). לאחר מכן ייסד בהוצאת הקיבוץ המאוחד את "הסדרה השחורה", סדרת פרסומים בידיעת הארץ שנועדה להפגיש את הקורא עם חפירות גדולות ואתרים מרכזיים בארץ, למשל אנטיפטריס (כוכבי 1989), תל דן (בירן 1992) ושקמונה (אלגביש 1994). הרעיון מאחורי התוכנית היה אופייני ליגאל, ועיקרו צמצום הפער בין הפרסום המדעי המייגע לעולמו של המשכיל הישראלי. את הספרים האלה כתבו החופרים עצמם, והם יצאו עוד לפני שפורסמו הכרכים המתארים את החפירה. כן יצאו בסדרה כמה מחקרי סיכום, כמו ספרו של ישראל פינקלשטיין על תקופת ההתנחלות (פינקלשטיין 1986), וכן ספרי מדע עצמאיים כמו הספר על גבע (תל משמר העמק) שערך מיכה לין תחת חסותו של בנימין מזר (מזר 1988), או סקר הגליל התחתון של צבי גל (1990). כל זאת עשה במסגרת עבודתו במדור לידיעת הארץ, ואחר כך בהוצאת הספרים של הקיבוץ המאוחד.

יגאל העורך היה אדם שונה לחלוטין מיגאל הסוקר. הוא התגלה שם כאיש מסודר וקפדן, המדקדק בכל פרט, וכרגיל עומד על דעותיו בעקשנות אופיינית. קשה להאמין שהילד שמעולם לא למד בצורה מסודרת הוציא תחת ידיו עבודות מסודרות, מנוסחות בקפידה, מעוצבות למופת ונגישות לקהל הרחב. אומנם את רעיון ההנגשה לציבור הרחב לא המציא יגאל, רבים הלכו בדרך זו, אך תרומתו לנושא הייתה רבה עד מאוד. יהי זכרו ברוך.

רשימת מקורות

אבו רוכן וטפר 1983
אבו רוכן, ס' וטפר, י', 1983. שמורת אשדות יגור. טבע וארץ כה, 3, עמ' 30-35.

אלגביש 1994
אלגביש, י', 1994. שקמונה לחוף הכרמל. תל אביב.

אפלכאום ואחרים 1984
אפלכאום, ש', דר, ש' וטפר, י', 1984. תגליות חדשות על החרמון. תל אביב.

בירן 1992
בירן, א', 1992. דן: 25 שנות חפירות בתל דן. תל אביב.

גל 1990
גל, צ', 1990. הגליל התחתון: גיאוגרפיה יישובית בתקופת המקרא. תל אביב.

דר 1981

דר, ש', 1981. התפרוסת היישובית של מערב השומרון בימי הבית השני, המשנה והתלמוד והתקופה הביזנטית. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב. תל אביב.

דר ואחרים 1986

דר, ש', טפר, י' וספראי, ז'. 1986. אוס-ריחן: עיירה מתקופת המשנה. תל אביב.

טפר 1979

טפר, י', 1979. מתי התנחלו הדרוזים בכרמל? טבע וארץ כא, עמ' 228-232.

טפר 1981

טפר, י', 1981. מחקרי שפלת יהודה (עיון גיאוגרפי-היסטורי). מכפנים מב, עמ' 357-366.

טפר 1982א

טפר, י', 1982. מערכות המסתור. נקרות צורים 5, עמ' 53-66.

טפר 1982ב

טפר, י', 1982. שיטות הידרופוניות בחקלאות ביזנטית באזור ג'בל אוס-שומר. בתוך: א' לכיש וז' משל (עורכים), מחקרי דרום סיני: 1967-1982. תל אביב, עמ' 51-54.

טפר 1983

טפר, י', 1983. ביבליוגרפיה מוארת בנושאי ידיעת הארץ: ספרות עולי-ירגל, חוקרים וסיירים יהודים בדרום לבנון. מכפנים מה, עמ' 192-198.

טפר 1984

טפר, י', 1984. מתקני הקולומבריה בא"י וגידול יונים בימי בית שני. נקרות צורים 8, עמ' 40-53.

טפר 1986

טפר, י', 1986. עלייתו ושקיעתו של ענף גידול היונים בארץ. בתוך: א' אופנהיימר, א' כשר וא' רפפורט (עורכים), אדם ואדמה בארץ-ישראל הקדומה: קובץ מחקרים. ירושלים, עמ' 170-196.

טפר 1997

טפר, י', 1997. מתקני האורוות בארץ-ישראל בתקופות הרומית והביזנטית: המידע הארכיאולוגי על תולדות גידול סוסים בארץ וטיפולם. בתוך: ש' דר וז' ספראי (עורכים), הכפר הקדום בארץ ישראל. תל אביב, עמ' 229-274.

טפר 2007

טפר, י', 2007. שבעים ועוד: אסופת מאמרים במלאות 70 ליגאל טפר. יגור.

טפר וטפר 2004

טפר, יג' וטפר, י', 2004. בית-שערים: היישוב והקבורה לצידו. תל אביב.

טפר וטפר 2009

טפר יג' וטפר י', 2009. גידול חקלאי של חרדל בגליל היהודי בתקופת המשנה. על אתר טו, עמ' 39-57.

טפר וטפר 2013

טפר, יג' וטפר, י', 2013. דרכים נושאות עם: דרכי עולי הרגל אל ירושלים בימי הבית השני. תל אביב.

טפר ושחר 1983

טפר, י' ושחר, י' (עורכים), 1983. יודפת, מבצרו של יוסף בן מתתיהו: דיון ארכיאולוגי היסטורי. תל אביב.

טפר ושחר 1991

טפר, י' ושחר, י', 1991. ארבל הגלילית. קתדרה 61, עמ' 24-53.

כוכבי 1989

כוכבי, מ', 1989. אפק-אנטיפטריס: חמשת אלפים שנות היסטוריה. תל אביב.

מזר 1988

מזר, ב' (עורך), 1988. גבע: תגליות ארכיאולוגיות בחל אבו-שושה, משמר העמק. תל אביב.

ספראי 1978

ספראי, ז', 1978. גיאוגרפיה היסטורית של ארץ שומרון בתקופה הרומית ביזנטית. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים.

פינקלשטיין 1986

פינקלשטיין, י', 1986. הארכיאולוגיה של תקופת ההתנחלות והשופטים. תל אביב.

קלונר וטפר 1987

קלונר, ע' וטפר, י', 1987. מערכות-המסתור בשפלת יהודה. תל אביב.

In Memoriam: Yigal Tepper 1937–2024

Zeev Safrai

Yigal Tepper, the son of Yaakov and Leah Tepper, was born in 1937 on Kibbutz Yagur, where his parents and three brothers had moved a few years earlier. When he was just a few years old, his parents split up and his father left the family and the kibbutz, after which Yigal had no contact with him for many years. His mother, Leah, enlisted in the British army, and the children remained on the kibbutz in the communal children's homes. His eldest brother, Aryeh Tepper (Amit), was a student at Mikveh Israel in its first year, but the other brothers attended kibbutz schools until the end of World War II. After the war, Aryeh joined the Palmah and eventually became one of its celebrated scouts. He was known for his bravery and his impressive command skills and rose to the rank of lieutenant colonel. The second brother, Meir, was killed in the War of Independence in the battle at Nabi Samwil, and his mother's world fell apart.

Many years later, when I met Yigal and we became close friends, I heard about a boy who had been a wildflower and had raised himself on the kibbutz. He hadn't fit in at school and didn't talk much about his childhood. The kibbutz, of course, had surrounded him with structure, but that entire period was seared in Yigal's memory as a lonely time. Yigal grew up alone and studied whatever he wanted. He read a lot but not what the class was reading in school. When he was drafted into the army, he served as a youth guide in the Gadna youth corps. For many years afterwards he headed the kibbutz movement's Section for Knowledge of the Land of Israel, and he dedicated himself to his work, making good use of his guidance skills. As was customary in the kibbutz movement at the time, Yigal also served as a youth guide in the Noar Ha'oved Vehalomed youth movement. Then, while

riding a motorcycle, he met Yona from Kibbutz Dafna and demonstrated his great powers of persuasion. The two got married, became part of Kibbutz Yagur, and had four children (Nimrod, Yotam, Michal and Ofra). Yona worked as a preschool teacher, a schoolteacher and a school principal, and eventually she became a famous author of children's books.

Yigal started working on the kibbutz as a shepherd. In this capacity, he seems to have learned the language of nature, absorbing it until it was an integral part of him. Over the years Yigal also worked in the nursery and the cowshed, expanded his knowledge of agriculture, and even served as the kibbutz kitchen manager. Then, in the early 1970s, it became his turn to study. Yigal, who had no school diploma, chose not to enroll in a formal program of study. Instead he decided to audit classes, as exams and assignments didn't speak to him. Although he audited many courses, he was mostly an autodidact. He read a lot and quickly jumped to the creative stage. He formed warm relationships with his teachers, asked lots of questions and challenged them, listened carefully to what they had to say, and didn't hesitate to express his learned opinion.

Yigal began his independent research in the pages of "Yagur Diaries". From 1972 to 2006, he published semi-scholarly accounts of the history of the kibbutz and its surroundings, beginning with the history of the region and going on to events such as the Arab revolt of 1936–1939. He also wrote about specific sites in the region, such as the "Bald Mountain" and the Nahal Yagur caves. Some of the articles were informational; others included in-depth analysis. One of the latter was an article about the murder of three kibbutz members, which his brother Aryeh helped him write. In it they analyzed how the anti-Jewish Arab gangs were organized at the time of the Arab revolt. He wrote about these local topics while also conducting research; his writing grew out of personal interest, but also from a conceptual understanding of the need to make the information accessible to the general public. A few of his articles of this sort were reprinted in national publications, such as *Teva va-Aretz* and *Mibifnim* (Tepper 1979; 1981; 1983; Abu Rukun and Tepper 1983). All of these were subsequently collected in a book published in honor of Yigal's 70th birthday (Tepper 2007).

Yigal's main research tool was the archaeological survey. Yigal blossomed in survey work: he had the instincts of a predator that could "smell" walls from a distance. At first he worked on surveys directed by other researchers, but over the years he started doing

surveys of his own. I met Yigal in 1972 at a seminar given by Shimon Applebaum. We were three kibbutz members there: Shimon Dar of Ma'abarot, Yigal and me. Together we worked on a survey directed by Dar in Samaria, under the inspiration of Applebaum's seminar on rural archaeology. This survey shaped each of our scientific paths.

Yigal was a man of the field in every fiber of his being. He knew the language of the field, noticed every wall, every exceptional phenomenon, every human intervention. His eldest brother, Aryeh, often joined us. I saw there how the language of the field was a mother tongue for both brothers, and their familiarity with the outdoor world was a genuinely intimate acquaintance. Yigal could look at a site and point out immediately where a road was likely to be, where the ruins or ancient site were built, whether a line had been carved naturally or not, whether what looked like a wall was actually just fallen debris, and so on.

One of the scientific achievements of the Samaria survey was the discovery of the phenomenon of ancient roads. These were discussed at length in my doctoral dissertation (Safrai 1978) and that of Dar (1981), each from our own angle. Usually, Yigal was the one who found the road and correctly guessed its route and endpoint. Yigal refined the method of studying the roads and knew how to locate supporting walls and remains of infrastructure. His contribution to research was tremendous. In that survey, the concept of the Samaritan towers also took shape in our minds, and many papers have since been written about them.

Yigal was the surveyor of our group. He adopted a simple table for use as a measuring device (fairly primitive by today's standards), and with it we measured the towers and ruins that we found. This was how we decided to conduct our methodical work in Um-Rihan in western Samaria. It was the first time an entire town had been measured; its remains, which covered 3.6 hectares and stood 2 meters high, were built of impressively massive stones. Yigal was not only the surveyor; he was also the one who saw the grand scheme of the structure. He understood how the wall segments fit together to form one logical whole. This study gave us a model of a large rural settlement from the Roman period. It was published in a book in the names of the three partners (Dar et al. 1986).

Together with Dar, Yigal surveyed sites on Mt. Hermon and drew up plans of several villages in the area. With Adam Zertal and Yuval Shahar he surveyed the siege system around Kh. Hammam, which they identified as ancient Nabata. Afterwards he worked on

other excavations and surveys, including a survey of the Roman road from Lod to Jerusalem. Together with Shahar, Yigal published a meticulous survey of the large village of Arbel (Tepper and Shahar 1991) and many other studies. His book about Beit She'arim, produced with his son Yotam, contains descriptions of the settlement and burial complexes and an analysis of the remains, with chapters contributed by many different scholars. The heart of the book is an analysis by the authors that includes a meticulous survey of previous excavations of the site, archival material, and most importantly, a survey of the remains of buildings that have not been fully documented scientifically (Tepper and Tepper 2004).

Yigal's special abilities are also clear from another study (also conducted with his son Yotam) of sites containing stepped roads, a special kind of road that was more sophisticated than the ordinary rural roads known in Samaria and elsewhere, but less sophisticated than the Roman roads (Tepper and Tepper 2013). Yigal, who was thoroughly familiar with both rural roads and Roman roads, discerned this intermediate level. The two partners surveyed and sketched a few of these roads and offered a new interpretation of them. In their estimation, these roads were built by the central Jewish authority for the benefit of pilgrims to Jerusalem. Their interpretation was unique and innovative, and this archaeological phenomenon is of great importance, even if their interpretation was not always accepted.

Although his tremendous contribution did not always receive public recognition, he quickly became an independent researcher. He still carried out measurements for other surveys, and he was behind some of the plans that I myself published, but the bulk of his activity was his own research. He started his independent research activity relatively late, around the age of 45. His first scientific project can be found in papers that he wrote about irrigation methods in southern Sinai (Tepper 1982a), and especially papers about hiding caves and columbaria. The two phenomena are intricately related, since hiding tunnels were found in some of the columbaria, and in Yigal's opinion they were created there only after the columbarium caves were no longer in active use.

I do not know who first discovered the subterranean culture in general and hiding complexes in particular. A few descriptions are found in excavation reports from the early days of archaeology in Palestine, such as Azeka and Tel Goded, but subterranean research was not part of the archaeological world and the excavators didn't notice that this was a widespread phenomenon. Caves were not examined systematically in archaeological

surveys. Here and there underground installations and complexes were noticed: at Maresha, for instance, the excavators discovered the large columbarium cave on the tell, but not the tremendous wealth of underground installations there. In the early 1980s, Amos Kloner turned attention to the large columbaria, but at first he did not recognize that it was an extensive regional phenomenon and did not discover the hiding tunnels. Hard as it is to believe, until the late 1970s the fact of subterranean complexes was not seen from the surface. Yigal himself ascribed the first discovery in the new era to David Alon in 1978.

In 1979, Yigal joined the “Crawlers”, a group of researchers who each worked on their own but sometimes collaborated, and he became one of the most outstanding and productive of them. As early as 1982 he published his first paper on hiding tunnels in general as a widespread historical phenomenon with archaeological features (Tepper 1982b). From then on, he published new caves incessantly after discovering them in joint studies, many of them with Yuval Shahar. He was also among the first to figure out how to present three-dimensional sketches of caves, something that quickly became standard. Together with Kloner, he edited a book on many of the caves and proposed a broad view of the subject (Kloner and Tepper 1987). From then on, the subterranean culture, and the hiding tunnels in particular, were part and parcel of archaeological research. Yigal’s special qualities as a surveyor came to the fore underground, too, particularly through his tireless curiosity, his diligence and his sharp discernment of every detail. Each wrinkle in the ground and every ancient artifact on the surface led to the discovery of another cave, and another and another. Yigal grasped the picture as a whole, connecting the underground finds to settlement remains aboveground. We conducted several such projects together, and he did many others either alone or with other partners.

In 1984 his popular paper on columbaria was published (Tepper 1984). He gave a talk about these discoveries that year at an academic conference organized by the Ben-Zvi Institute, “Man and Land in Eretz-Israel in Antiquity” (Tepper 1986). His paper about dove-raising and one on underground stables (Tepper 1997) are just two highly impressive examples of Yigal’s research method. His study of columbaria was based on a lot of fieldwork involving an underground survey (most of it still unpublished), along with extensive use of research literature and ethnoarchaeological finds. In the end the reader was presented with a broad, comprehensive picture of agriculture in those days.

In addition, Yigal engaged in surveys aboveground, identified installations, and offered his own interpretations of the installations. One example is his joint paper written with his son Yotam on mustard processing installations, which as usual with Yigal's work became a comprehensive paper on a previously unknown area of agriculture – in this case, mustard growing in Israel (Tepper and Tepper 2009). Yigal and Yotam offered an interpretation of installations that looked at first glance like ordinary wine presses, but they noticed unique components in a specific subset of installations. As usual, the paper cited rabbinic sources and relied on a wealth of information about similar finds from other countries and various periods.

Yigal Tepper (photograph: Y. Tepper)

Yigal conducted all this scientific work without academic research budgets and while also running the kibbutz nursery, managing the kitchen and so on. Over the years Kibbutz Yagur was able to fund Yigal's fieldwork and to assist him, and Yigal was grateful for this.

Another of Yigal's activities was editing collections of articles. At first, he collected studies published by the Section for Knowledge of the Land of Israel in the kibbutz movement (e.g. Tepper and Shahar 1983; Applebaum et al. 1984). Afterwards, at the Hakibbutz Hameuchad publishing house, he established the "Black Series" of publications that introduced readers to major excavations and sites in Israel, such as Antipatris (Kochavi 1989), Tel Dan (Biran 1992) and Shiqmonah (Elgavish 1994). The idea behind it was typical of Yigal: to reduce the gap between dry scientific writing and the educated Israeli audience. These books were written by the excavators themselves, and they came out even before the final reports of the excavations. The series also included several books that gave overviews of topics, such as Israel Finkelstein's volume on the period of Israelite settlement (Finkelstein 1986), and independent scholarly books, including one about Geva (Tel Mishmar Ha-'Emeq) edited by Micha Lin under the auspices of Benjamin Mazar (Mazar 1988) and one by Zvi Gal (1990) on an archaeological survey of Lower Galilee. He did all this as part of his work for the Section for Knowledge of the Land of Israel, and afterwards at the Hakibbutz Hameuchad publishing house.

Yigal the editor was a totally different man than Yigal the surveyor. He proved to be organized, meticulous and precise about every detail, and, as usual, he stuck to his opinions with characteristic tenacity. It is hard to believe that the boy who never studied in an orderly fashion could publish such well-organized works marked by precise phrasing and exemplary design, and highly readable by the general public. Although the idea of making things accessible to the general public was not Yigal's invention, his contribution to the subject was tremendous.

May his memory be a blessing.

Bibliography

Abu Rukun and Tepper 1983

Abu Rukun, S. and Tepper, Y., 1983. The Ashdot Yagur Reserve. *Teva va-Aretz* 25, 3, pp. 30–35 (Hebrew).

Applebaum et al. 1984

Applebaum, S., Dar, S. and Tepper, Y., 1984. *New Discoveries on Mt. Hermon*. Tel Aviv (Hebrew).

Biran 1992

Biran, A., 1992. *Dan: 25 Years of Excavations at Tel Dan*. Tel Aviv (Hebrew).

Dar 1981

Dar, S., 1981. *The Settlement Pattern of Western Samaria in the Periods of the Second Temple, Mishna, the Talmud and the Byzantine Period*. Ph.D. dissertation, Tel Aviv University, Tel Aviv (Hebrew).

Dar et al. 1986

Dar, S., Tepper, Y. and Safrai, Z., 1986. *Um-Rihan: A Village of the Mishnah*. Tel Aviv (Hebrew).

Elgavish 1994

Elgavish, J., 1994. *Shiqmona: On the Seacoast of Mount Carmel*. Tel Aviv (Hebrew).

Finkelstein 1986

Finkelstein, I., 1986. *The Archaeology of the Period of Settlement and Judges*. Tel Aviv (Hebrew).

Gal 1990

Gal, Z., 1990. *Lower Galilee: Historical Geography in the Biblical Period*. Tel Aviv (Hebrew).

Kloner and Tepper 1987

Kloner, A. and Tepper, Y., 1987. *The Hiding Complexes in the Judean Shephelah*. Tel Aviv (Hebrew).

Kochavi 1989

Kochavi, M., 1989. *Aphek-Antipatris: Five Thousand Years of History*. Tel Aviv (Hebrew).

Mazar 1988

Mazar, B. (editor), 1988. *Geva: Archaeological Discoveries at Tell Abu-Shusha, Mishmar Ha-'Emeq*. Tel Aviv (Hebrew).

Safrai 1978

Safrai, Z., 1978. *Historical Geography of Eretz Shomron in the Roman Byzantine Period*. Ph.D. dissertation, Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem (Hebrew).

Tepper 1979

Tepper, Y., 1979. When Did the Druze Settle on Mt. Carmel?. *Teva va-Aretz* 21, pp. 228–232 (Hebrew).

Tepper 1981

Tepper, Y., 1981. Studies on the Judean Shephelah (A Geographical-Historical Look). *Mibifnim* 42, pp. 357–366 (Hebrew).

Tepper 1982a

Tepper, Y., 1982. Hydroponic Methods in Byzantine Agriculture in the Jebel Umm-Shumar Area. In: I. Lachish and Z. Meshel (editors), *South Sinai Researches: 1967–1982*. Tel Aviv, pp. 51–54 (Hebrew).

Tepper 1982b

Tepper, Y., 1982. The Hiding Complexes. *Nikrot Zurim* 5, pp. 53–66 (Hebrew).

Tepper 1983

Tepper, Y., 1983. An Annotated Bibliography about Israeli Geography: Pilgrims', Researchers' and Jewish Travelers' Literature in Southern Lebanon. *Mibifnim* 45, pp. 192–198 (Hebrew).

Tepper 1984

Tepper, Y., 1984. Columbaria in the Land of Israel and Dove-Raising in the Second Temple Period. *Nikrot Zurim* 8, pp. 40–53 (Hebrew).

Tepper 1986

Tepper, Y., 1986. The Rise and Fall of Dove-Raising. In: A. Oppenheimer, A. Kasher and U. Rappaport (editors), *Man and Land in Eretz-Israel in Antiquity*. Jerusalem, pp. 170–196 (Hebrew).

Tepper 1997

Tepper, Y., 1997. Stables in the Land of Israel in the Roman and Byzantine Periods: The Archaeological Data Concerning Horse-Raising and their Cultivation. In: S. Dar and Z. Safrai (editors), *The Village in Ancient Israel*. Tel Aviv, pp. 229–274 (Hebrew).

Tepper 2007

Tepper, Y., 2007. *Seventy and More: A Collection of Articles in Honor of Yigal Tepper's 70th Birthday*. Yagur (Hebrew).

Tepper and Shahar 1983

Tepper, Y. and Shahar, Y. (editors), 1983. *Yodfat, the Fortress of Josephus: An Archaeological-Historical Discussion*. Tel Aviv (Hebrew).

Tepper and Shahar 1991

Tepper, Y. and Shahar, Y., 1991. The Galilean Arbel. *Cathedra* 61, pp. 24–53 (Hebrew).

Tepper and Tepper 2004

Tepper, Yi. and Tepper, Yo., 2004. *Beth She'arim: The Village and Nearby Burials*. Tel Aviv (Hebrew).

Tepper and Tepper 2009

Tepper, Yi. and Tepper, Yo., 2009. The Agricultural Crop Production of Mustard in the Jewish Galilee During the Mishnah Period. *Al Atar* 15, pp. 39–57 (Hebrew).

Tepper and Tepper 2013

Tepper, Yi. and Tepper, Yo., 2013. *The Road That Bear the People: Pilgrimage Roads to Jerusalem in the Second Temple Period*. Tel Aviv (Hebrew).